

Osmanlı'da Nakşibendiyye/Müceddidiyye Tarikatı ve Ehl-i Sünnet Hassasiyeti

The Sufi Order of Naqshbandiyya/Mujaddadiyyah in the Ottoman Society and the Sensitivity of Ahl al-Sunnah

Hasan GÜMÜŐÖĞLU*

Öz

Bu makalede Osmanlı'da Nakşibendiyye/Müceddidiyye tarikatı ve Ehl-i sünnet hassasiyeti ekseninde Osmanlı'nın mezhep anlayışı incelenmiş olup çalışmamız esnasında araştırma ve yayın etiğine uyulmuştur. Nakşibendiyye şeyhleri, baştan itibaren Ehl-i sünnet'in esaslarını tarikatın ilk şartlarından kabul etmişlerdir. "Müceddid-i elf-i sâni" olarak genel kabul gören İmâm-ı Rabbâni'nin de bu esasları güçlü bir şekilde vurgulaması, sonraki Nakşibendilere ilham kaynağı olmuştur. Müceddidiyye'nin ilk halifesi olan Muhammed Murad Buhârî'nin sohbetlerine pek çok âlim ve devlet adamı katılması, Osmanlı'da Müceddidiyye'ye baştan itibaren büyük bir ilginin olduğunu göstermektedir. Müceddidiyye şeyh ve âlimlerin Osmanlı'nın mezhep anlayışına yaptığı katkının gösterilmesi için araştırmanın baş tarafında İmâm-ı Rabbâni'nin Ehl-i sünnet mezhebi hakkındaki görüşlerine yer verilmiştir. Osmanlı'da Müceddidiyye şeyh ve âlimleri genel manada önceki Nakşibendiyye'nin mezhep anlayışını devam ettirmiş olup

Abstract

In this article, the importance of the sufi order of Naqshbandiyya/Mujaddadiyyah on the basis sect in the Ottoman Empire has been examined. The Naqshbandiyya continued with the center of Mujaddadiyyah after İmâm Rabbâni. He gained recognition as "Mujaddid-i alf-i thâni" (renewer of the second millennium) in the world of Islam. Many scholars and statesmen participated in the conversations of Muhammad Murad Bukhârî, who was the first caliph of the Mujaddadiyyah in the Ottoman Empire. In addition, the renewal movement of Imam Rabbani spread to many cities of the Ottoman Empire, especially Istanbul, by other sheikhs besides Murad Bukhârî. In order to show the contribution of the Mujaddadiyyah sheikhs and caliph to the formation of the Ottoman views in the context of sects first of all, Rabbâni's views on the Ahl as-Sunnah sect are included in the article. Among the scholars who were members of the Mujaddadiyyah in the Ottoman Empire, Sheikh Mehmed Emin

- Doç. Dr., Yalova Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, İslam Mezhepleri Tarihi Anabilim Dalı, Yalova, Türkiye, e-posta: hasgumus@hotmail.com, ORCID ID: orcid.org/0000-0002-0836-4031. Assoc. Professor, Yalova University, Faculty of Islamic Sciences, Department of History of Islamic Sects, Yalova, Turkey, e-mail: hasgumus@hotmail.com, ORCID ID: orcid.org/0000-0002-0836-4031.

Başvuru Submission	Kabul Accept	Yayın Publish
26.07.2022	25.12.2022	31.12.2022

DOI 10.18403/emakalat.1149240

bu çalışmada onların Ehl-i sünnet'e bağ- Tokâdî, Ebû Sa'îd Hâdimî, Mustafâ lılığın gerekliliğine dair ifadelerine ve bu Wahyî Efendi, Mavlânâ Khâlid al-Bagh- konuya sürekli gündemde tutarak ona dâdî and Ahmad Diyâ al-Dîn al- büyük önem atfettiklerine dair örneklere Gumushkhânawî came to the fore. For this reason, in our study it has been tried to reveal the effect of Mujaddadiyyah on the understanding of the Ottoman Ahl al-Sunnah by giving more place to their views.

Anahtar kelimeler: Osmanlı Devleti, Ehl-i sünnet, Tarikat, Nakşibendiyye, Müceddidiyye

Keywords: Ottoman Empire, Ahl as-Sunnah, Sufism, Naqshbandiyya, Mujaddidiyyah

Giriş

Nakşibendiyye tarikatının kurucusu Hâce Bahâeddîn Nakşibend'in (ö. 791/1389) tarikat nispeti zahirde Emir Külâl'e (ö. 772/13700) olmakla birlikte, ruhen Hâce Abdülhâlik Guccüvânî (ö. 575/1180) tarafından terbiye edilmiş ve Nakşibendiyye tarikatı temel ilkelerini ondan almıştır.¹ Zikr-i hafinin önemli bir esas olduğu Nakşibendiyye tarikatında ayrıca sohbeta büyük ehemmiyet verilmiş, halvet ve uzlet konusunda farklı bir anlayış geliştirilerek dünyadan uzaklaşıp münzevî bir hayat sürdürme anlayışı doğru bulunmamıştır.² Bahâeddîn Şâh-ı Nakşibend'in hayatında Nakşibendiyye şeyhleri Anadolu'ya gelmekle³ birlikte Nakşibendiyye, özellikle Ubeydullah Ahrâr'ın (ö. 895/1490) halifesi Molla Abdullah İlâhî (ö. 896/1491) başta olmak üzere farklı şeyhler vasıtasıyla Anadolu'nun pek çok

¹ Salâhuddîn b. Mubârek el-Buhârî, *Makamât-ı Muhammed Bahâüddîn Nakşibendî Kuddise Sırruh (Makamât-ı Muhammed Bahâüddîn Nakşibendî)*, trc. Süleyman İzzî Teşrifâtî (Dersââdet: Matbaa-i Bahriyye, 1328), 22; Fahreddîn Ali b. Hüseyin el-Vâiz, *Reşehât-ı Aynu'l-hayât*, trc. Muhammed Murad el-Kazânî, el-Minzelevî (Beyrut: Dâru Sâdır, 1307), 50, Necdet Tosun, *Bahâeddîn Nakşibend* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2002), 301.

² Hasan Gümüšoğlu, "Osmanlı Devleti'nin Ehl-i sünnet Anlayışında Nakşibendiliğin Yeri ve Önemi", *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/2 (Güz, 2021), 1316-1317.

³ Hasan Demirtaş, "Nakşibendilik'in Anadolu'da Ortaya Çıkışının Belgesi: Şeyh Hâce İshak er-Rumî Vakfıyesi", *Vakıflar Dergisi* 50 (Aralık 2018), 34; Hasan Gümüšoğlu, "Osmanlı Devleti'nin Ehl-i Sünnet Anlayışında Nakşibendiliğin Yeri ve Önemi", 1316-1317.

şehrine yayılmıştır.⁴ Nakşibendiyye'nin Müceddidiyye kolunun Anadolu'ya gelişi ise Müceddidiyye'nin kurucusu İmâm-ı Rabbânî Ahmed Fâruk Serhendî'nin (ö. 1034/1624) oğlu Muhammed Mâ'sûm'un (ö. 1079/1668) halifeleri vasıtasıyla olmuştur.⁵

Nakşibendiyye şeyhlerinin Müceddidi olarak isimlendirilmesini sağlayan ve “*Müceddid-i elf-i sânî*” olarak bilinen Ahmed Fâruk Serhendî, hicri 10. asrın sonu ile 11. asrın başlarında yaşamıştır. İmâm-ı Rabbânî'nin müceddid kabul edilmesinde, Ehl-i sünnet itikadının önemi üzerine yaptığı vurgunun, İslâm'ın amele taalluk eden esaslarının öğrenilip hayata geçirilmesi için gösterdiği hassasiyetin ve tasavvufun şeriatın dışına çıkarılmaması hususunda sarf ettiği gayretlerin büyük etkisi olmuştur.⁶ İmâm-ı Rabbânî, kendisinin “*Müceddid-i elf-i sânî*” olduğunu açıkça ifade etmemekle birlikte kendisi için hâsıl olan bir kısım maarifin, ikinci bin yılın müceddidi için nübüvvet nurunun kandilinden iktibas edilen ilimler olduğunu belirtir ve bu ulûm ve maarifin sahibinin ikinci bin yılın müceddidi olduğuna dikkat çeker.⁷ İmâm-ı Rabbânî için “*Müceddid-i elf-i sânî*” ifadesini ilk olarak akli ve nakli ilimlerde pek çok eser yazan Hindistanlı meşhur âlim Abdülhakîm Siyalkûtî'nin (ö. 1068/1657) kullandığı ifade edilmiştir.⁸ Ayrıca Muhammed Hâşim Kışmî (ö. 1054/1645) İmâm-ı Rabbânî'nin vefatından üç-dört yıl sonra yazmış olduğu eserinde İmâm-ı Rabbânî'nin “*Müceddid-i elf-i sânî*” olduğunu belirtmektedir.⁹

Nakşibendiyye tarikatın Müceddidiyye diye isimlendirilmesini sağlayan İmâm-ı Rabbânî'nin başlattığı teccid hareketi, yaşadığı asır ve coğrafyayla sınırlı kalmamıştır. Ona, İslâm dünyasında çığır açmış büyük âlim manasına gelen “İmâm” ve talim ettiği ilimlere mutabık şekilde ihlâs ile ibadet eden hikmet sahibi âlim manasına gelen

⁴ Reşat Öngören, *Osmanlılar'da Tasavvuf* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2000), 117-142.

⁵ Hamid Algar, “Nakşibendiyye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2006), 32/339.

⁶ Hasan Gümüşoğlu, *Müceddid-i elf-i sânî İmâm-ı Rabbânî ve Ehl-i sünnet Davası* (İstanbul: Kayıhan Yayınları, 2021), 125-133.

⁷ Ahmed Fâruk Serhendî İmâm-ı Rabbânî, *Mektûbât* (İstanbul: Fazilet Neşriyat, ts.), 2/12-3.

⁸ Muhammed Hâşim Kışmî, *Berekât İmâm-ı Rabbânî ve Yolundakiler*, çev. A. Fâruk Meyân (İstanbul: Berekât Yayınevi, 1976), 165; M. Fazlullah Serhendî Fârukî Kandehârî, *Umdetü'l-Makâmât*, çev. Süleyman Kuku (İstanbul: Damra Yayınları, 2007), 149; Muhammed Murad Kazanî Remzî Minzelevî, *Zeylû Reşhât* (Beyrut: Dâru Sâdır, 1307), 32.

⁹ Kışmî, *Berekât*, 167.

“Rabbânî”¹⁰ sıfatı layık görülmüştür. İmâm-ı Rabbânî, diğer Nakşibendiyye şeyhlerini gölgede bırakmış ve Nakşibendiyye tarikatının ana kolu Müceddidiyye silsilesi ile devam etmiştir.

İmâm-ı Rabbânî'nin pek çok eseri bulunmakla birlikte özellikle *Mektûbât*, Kur'an ve Sünnet'te dayanan ıslah ve tecdid hareketinin esaslarını ihtiva etmesi itibariyle büyük kabul görmüştür. Büyük çoğunluğu Farsça olan mektuplardan oluşan söz konusu eser, Nakşibendiyye/Müceddidiyye tarikatının temel kaynağı olmuş, Delhi, Hicaz ve İstanbul başta olmak üzere tarikat şeyhleri ve mensuplarının yanı sıra tarih boyunca çok sayıda Müslüman tarafından da büyük beğeni ile okunmuştur. *Mektûbât*'ta İslâmî ilimlerin pek çoğu mevzu edilmekle birlikte özellikle tasavvufî ve itikadî meselelerde ihtiva ettiği mufassal ve vâzih bilgiler dolayısıyla Nakşibendiyye/Müceddidiyye tarikatında yeni bir eser yazılmasına ihtiyaç duyulmamıştır.¹¹

İmâm-ı Rabbânî, tasavvufun büyük nispette yozlaştığı, farklı düşünce ve görüşlerin bazı tarikatların arkasına sığınarak yaygınlık kazandığı ve bidatlerin revaçta olması sebebiyle Müslümanların itikatlarının bozulduğu bir coğrafya ve zamanda tecdid hareketi başlatmıştır. O, peygamberlik müessesesini itibarsızlaştırma ve bütün dinleri birleştirme gibi gayretlerin yaygınlık kazandığı ve bazı Şii âlimlerin ashâb-ı kiramı kötölemekte ileri gittikleri bir devirde bidatlere karşı mücadele vererek Ehl-i sünnet itikadını müdafaa etmiştir. Tasavvufta yüksek makamlara ulaşmak için şeriatın esaslarına bağlı kalmayı zorunlu gören İmâm-ı Rabbânî, kelâm ve fıkıh gibi şer'î ilimleri tahsil etmenin tasavvuftan önce geldiğini açıkça belirtmiştir. İmâm-ı Rabbânî, Ehl-i sünnet ve'l-cemâat itikadına sahip olmanın tasavvufî bütün hallerden ve makamlardan önemli olduğuna dikkat çekerek medreseyi tekkenin önüne almıştır.¹²

Fıkıh alanında bida'lerin yaygınlık kazandığı bir ortamda İmâm-ı Rabbânî, Nakşibendî tarikatının diğer tarikatlardan üstünlüğünün sünnet-i seniyyeye tam manasıyla bağlı kalıp bid'atlerden kaçınmaktan kaynaklandığına sık sık atıfta bulunmuştur. O, bu çerçevede Nakşibendî yolunun büyüklerinin, Asr-ı saâdet ve sahabe devrinde bulunmadığından dolayı cehrî zikirden uzak durduklarını, raks ve

¹⁰ Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1891), 8/23-4; Muhammed Ebû't-Tâhir Fîrûzâbâdî, *Kâmûs Tercemesi*, trc. Âsım Efendi (İstanbul: Cemâl Efendi Matbaası, 1305), 1/256-7.

¹¹ Şeyh Ebû Saîd Saîb, *Hidâyetü't-tâlibîn*, trc. Veliyyüddinzâde Mehmed Hıfzî Efendi (İstanbul: Esad Efendi Matbaası, 1253), 3; Minzelevî, *Zeylû Reşehât*, 117,123.

¹² İmâm-ı Rabbânî, *Mektûbât*, 1/117.

semayı men ettiklerini hatırlatmıştır. İmâm-ı Rabbânî, bazı kimsele-
rin tarikatın usûl ve esasını terk ederek cehrî zikir, raks ve sema ile
kendilerini teselli etmeye çalışmalarını tenkit etmiştir. Bid'atlerin
yaygınlık kazanmasının büyük bir tehlike olduğunu belirten İmâm-ı
Rabbânî, özellikle tarikat mensuplarının söz konusu bid'atlerin işlen-
mesine fırsat vermemesi gerektiğini ifade etmiştir. İmâm-ı Rabbânî,
teheccüd namazının teravîh namazı gibi cemaatle kılınmasını buna
misal vermiş ve fıkıh âlimlerinin nafîle namazları cemaatle kılmayı
mekruh gördüklerini ve bundan şiddetle men ettiklerini hatırlatmış-
tır.¹³

Başlattığı tecdit hareketiyle Müslümanların şeriatın sınırları
içinde kalmasını hedefleyen İmâm-ı Rabbânî'nin Şîa ve Mu'tezile gibi
fırkalar tarafından İslâm'a sokulmaya çalışılan bidatlerin ve tasavvuf
görüntüsü altında gelişen ancak İslâm'a uymayan düşüncelerin ayık-
lanmasında önemli gayreti olmuştur. Onun halifeleri özellikle de oğlu
Muhammed Mâ'sûm'un gayretleriyle Müceddidiyye, Haremeyn, Su-
riye, Anadolu ve Mâverâünnehir'de hızlı bir şekilde yayılmıştır.

1. Osmanlı'da Nakşibendiyye/Müceddidiyye

Nakşibendiyye'nin ilk mensuplarının Anadolu'ya Şâh-ı Nakşî-
bend'in hayatta olduğu dönemde geldiği bilinmektedir.¹⁴ Hâce İshak
er-Rumî, Saruhan Beyi İshak Çelebi'nin Manisa'da verdiği arazi üze-
rinde 783/1381 yılında bir vakıf tesis etmiştir. Vakfın Bahâeddîn
Şâh-ı Nakşibend'in halifelerinden Şeyh Hâce İshak er-Rumî tarafın-
dan tesis edildiği ve tekkenin Nakşibendi tarikatının usulüne göre
faaliyet göstereceği ifade edilmektedir.¹⁵ Aynı şekilde Kadı Bedreddîn
Mahmûd Çelebi'nin 807/1405 yılında Amasya'da kurduğu vakıf da
Nakşibendiyye tarikatına tahsis edilmiş ve Bahâeddîn Nakşibend'in
halifelerinden Hâce Rükneddîn Mahmûd Buhârî'nin tekkenin şeyhli-
đini yapmıştır.¹⁶

Fatih Sultan Mehmed tarafında bizzat tecdid edilen Şeyh Hâce İshak
Vakfı'nın beratında, Şah-ı Nakşibend hakkında "İmâmü'l-hakika

¹³ İmâm-ı Rabbânî, *Mektûbât*, 1/147-9.

¹⁴ Demirtaş, "Nakşibendilik'in Anadolu'da Ortaya Çıkışının Belgesi: Şeyh Hâce İshak er-Rumî Vakfiyesi", 34; Gümüşoğlu, "Osmanlı Devleti'nin Ehl-i Sünnet Anlayışında Nakşibendiliğin Yeri ve Önemi", 1310-1332.

¹⁵ Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (VGMA), No. 582-2: 10/5; Osmanlı Arşivi (BOA), Arşiv Evrakı Evkaf Vakfiyeler Evrakı [EV. VKF], No. 01, Gömlek No. 14.

¹⁶ Hüseyin Hüsameddîn Abidzâde, *Amasya Tarihi* (İstanbul: Hikmet Matbaa-ı İslâmiyyesi, 1330), 1/243-4.

ve şeyhü't-tarîka sultanü'l-ârifin Şah Muhammed Bahâeddîn" hürmet ve tazim belirten ifadelere yer verilmiştir.¹⁷ Fatih Sultan Mehmed Han'ın söz konusu tekke ile olan irtibatının onun şehzadelik döneminde Manisa'da bulunduğu yıllarda tesis edilmesi mümkündür. Manisa'da valilik yaptığı dönemde söz konusu vakıf vasıtasıyla Nakşibendiyye tarikatı ile irtibatını geliştiren Sultan Fatih, İstanbul'un fethi sırasında pek çok şeyhten yardım istediği gibi Nakşibendiyye pirânından Ubeydullah-ı Ahrâr'dan da manen yardım istemiş, o da İstanbul'un fethine destek vermiştir.¹⁸

Fatih Sultan Mehmed'in Nakşibendilerle ilişkisi Ubeydullah-ı Ahrâr'ın yanı sıra onun müntesiplerinden olan Molla Abdurrahman el-Câmî (ö. 898/1492) ile de devam etmiştir. Nahiv ilmine ait klasik eserlerden olan *Kâfiye* isimli esere *el-Fevâidü'l-Ziyâiyye* isminde yazdığı şerh ile meşhur olan Molla Câmî'yi Fatih Sultan Mehmed, İstanbul'a davet etmiştir. Ancak Molla Câmî, padişah ile görüşmek üzere yola çıkmış ise de Fatih'in vefatı dolayısıyla görüşme gerçekleşmemiştir.¹⁹

Fatih Sultan Mehmed Han'dan sonra oğlu Bâyezid Han'ın da Nakşibendiyye tarikatıyla irtibatı devam etmiş Hâce Ubeydullah Ahrâr'ın torunu Hâce Muhammed Kâsımî İstanbul'a geldiğinde Bâyezid Han ona büyük ilgi göstermiştir.²⁰ Bâyezid Han, Nakşiliğin Osmanlı'da gelişmesinde önemli gayreti olan Emir Ahmed el-Buhârî'ye (ö. 922/1516) büyük kıymet vermiştir.²¹

1.1. Nakşibendiyye/Müceddidiyye'nin Osmanlı'ya Gelişi ve Yayılışı

İmâm-ı Rabbânî, oğlu ve kendisinden sonraki halifesi Muhammed Mâ'sûm'u Anadolu'dan bölgeye göç eden ve bir Türk olan müridi Saffer Ahmed Rumî'nin kızıyla evlendirmiş²² ve Şeyh Ferruh Hüseyin idaresinde kırk müridini Anadolu ve Arabistan taraflarına göndermiştir.²³ İmâm-ı Rabbânî'den sonra oğlu Muhammed Mâ'sûm'un halifelerinin gayretleriyle Osmanlı'da Nakşibendiyye tarikatı yaygın hale

¹⁷ VGMA, No. 582-2: 10/5.

¹⁸ Abdurrahman Molla Câmî, *Tercüme-i Nefahâtü'l-üns*, trc. Lâmiî Çelebi (İstanbul: y.y., 1289), 454.

¹⁹ Molla Câmî, *Tercüme-i Nefahâtü'l-üns*, 456; Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, nşr. Mehmet Akkuş-Ali Yılmaz (İstanbul: Kitapevi Yayınları, 2006), 2/136-7.

²⁰ Molla Câmî, *Tercüme-i Nefahâtü'l-üns*, 454.

²¹ Hüseyin Efendi Ayvansârâyî, *Hadîkatü'l-cevâmi'* (İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1281), 1/42-44; Ahmed Münib Üsküdüri Bandırmalızâde, *Mecmûa-i Tekâyâ* (İstanbul: Âlem Matbaası, 1307), 3, 13.

²² Kandeherî, *Umdetü'l-Makâmât*, 242.

²³ Hasan Ali en-Nedvî, *el-İmâmu's-Serhendî* (Kuveyt: Dâru'l-Kalem, 1994), 137.

gelmiş, meşâyihâ ilaveten ilmî ve siyasî zevattan pek çok kişi Nakşibendiyye/Müceddidiyye tarikatına intisap etmiştir.

Hâce Muhammed Mâ'sûm'un halifelerinden olan ve hac sonrası memleketine dönmeyip Şam'da ikamet eden Muhammed Murad Buhârî²⁴ 1092 (1681) yılında İstanbul'a gelmiş, ulemâ ve devlet ricali tarafından sıcak bir ilgiyle karşılanmıştır. Eyüp Nişancı Paşa sokağında kendisine tahsis edilen konakta kalan Murad Buhârî'nin mekânı önce medrese sonra da tekke şeklinde imar edilmiştir. Murad Buhârî, bir müddet bu tekkenin şeyhliğini yaptıktan sonra yerine halifesini bırakarak Şam ve Hicaz bölgesinde birkaç yıl daha irşad faaliyetlerine devam etmiş ise de İstanbul'a geri dönmüş ve 1132 (1720) tarihinde vefat edince Eyüp'teki tekkesine defnedilmiştir.²⁵ Mühim ihtiyaçların karşılanması için mübarek vakitlerde hatm-i hâcegâna devam edilmesini isteyen²⁶ Murad Buhârî'nin sohbetlerine pek çok âlim ve devlet adamı katılmıştır.

İmâm-ı Rabbânî'nin tecdit hareketi, Murad Buhârî'nin dışında başka şeyhler tarafından da İstanbul başta olmak üzere Osmanlı'nın birçok şehrine yayılmıştır. Yaşadığı dönemde Nakşibendiyye tarikatının etkili şeyhlerinden biri olan Şeyh Mehmed Emin Tokadî (ö. 1158/1745), Hâce Muhammed Mâ'sûm'un halifelerinden aslen Buharalı olup da Mekke'de ikamet eden Hâce Ahmed Yekdest Cürçânî'den icazet almıştır.²⁷ Birkaç yıl şeyhinin yanında kaldıktan sonra İstanbul'a dönerek irşad faaliyetlerini devam ettiren Emin Tokadî, vefatına kadar Emir Buhârî zamanında yaptırılan Ayvansaray'daki Nakşibendî tekkesinin şeyhliğine devam etmiştir.²⁸ Mehmed Emin Tokadî'nin halifelerinden Müstakîmzâde Süleyman Sâdeddin Efendi (ö. 1202/1787) de İmâm-ı Rabbânî'nin *Mektûbât*'ını Türkçeye ilk defa çeviren kişidir.²⁹

Osmanlı'da Nakşibendiyye-Müceddidiyye silsilesinin şeyh ve müritlerine büyük rağbet gösterilmiştir. Osmanlı arşivlerinde 1270/1853 senesine ait bir belgede Osmanlı devlet adamlarının

²⁴ Muhammed Murâd, *Silsiletü'z-zeheb* (İBB. AK. No: OE-Yz- 1336), 1b.

²⁵ Mehmed Şükrü Tabibzâde, *İstanbul Hankahları Meşâyihî* (İBB. AK. No: Yz. K.0075), 35a.

²⁶ Muhammed Murâd, *Mektûbât*, (OE-Yz- 1336), 118a.

²⁷ Mehmed Emin Tokadî, *Risâle-i Nakşibendiyye*, (İBB. AK. No. BEL-Yz- K0469), 3b (173b).

²⁸ Süleyman Sa'deddin Müstakîmzâde, *Tuhfe-i Hattâtîn*, nşr. Mahmud Kemal İnal (İstanbul: Devlet Matbaası, 1928), 400-1; Tabibzâde, *İstanbul Hankahları Meşâyihî*, 40a.

²⁹ Gümüšođlu, *Müceddid-i elf-i sâni İmam-ı Rabbânî ve Ehl-i sünnet Davası*, 100.

İmâm-ı Rabbânî'nin neslini büyük bir hürmetle andığı ve onlardan “İmâm-ı Rabbânî kuddise sirruh hazretlerinin sülâle-i tâhireleri” şeklinde bahsedildiğini görmekteyiz. Sülâle-i tâhireden Hicaz'a giderken İstanbul'a gelen Sadık Efendi'ye İskenderiye'ye kadar bir vapur ve bir miktar atıye tahsis edilip söz konusu zata gerekli hürmetin gösterilmesi için Mısır valisine yazı gönderilmiştir.³⁰

1.2. Osmanlı Devleti'nin Sonuna Doğru Nakşibendiyye/Müceddidiyye'nin Gelişimi

Osmanlı Devleti'nin siyasetine Ehl-i sünnet hassasiyetinin önemli etkisinin olduğuna ve bunda Müceddidiyye'nin büyük payının bulunduğu dair arşiv kayıtlarında pek çok belge yer almaktadır. Söz gelimi Râfîzî/Şiiilerin batıl itikatlarını ret ve Ehl-i sünnet mezhebini hâkim kılmaya konusunda büyük hassasiyeti olan İmâm-ı Rabbânî'nin *Mektûbât* isimli eserinin Bağdat'ta Osmanlı Devleti tarafından Arapçaya tercüme edilmesi için devletin hazinesinde para tahsis edildiğine dair belge³¹ konumuz açısından oldukça önemlidir. Bağdat tarih boyunca Şiiilerin nüfuz kazanmak için büyük mücadele verdiği bir şehir olduğundan Osmanlı, özellikle son dönemlerinde bu konuda ciddi tedbirler alınmıştır.³² Konu, padişah ve hükümet tarafından büyük bir hassasiyetle takip edilerek³³ artan Şii faaliyetlere mani olacak yeni medreseler açmanın³⁴ yanında validen Bağdat ve havalisindeki arazilerin İran tebaası olan Şiiilerin mülküne geçmesine mani olmak için gerekli tedbirleri alması istenmiştir.³⁵

Osmanlı'da Nakşibendiyye-Müceddidiyye şeyhlerinin rağbet görmesinin bir sonucu olarak Mehmed Nuri Şemseddîn Efendi (ö. 1280/1863), Beşiktaş'taki Yahya Efendi Dergâhı'nın türbedarlığına getirilmiştir. Osmanlı'da özellikle *Miftâhu'l-kulûb* isimli eseriyle tanınan Müceddidî şeyh Şemseddîn Efendi, Mercan'da kendi evinde ve yakındaki camide hatm-i hâcekân ve zikir icra ederken müritleri çok fazla artıp mekân yetmez hale gelince 1252/1835 senesinde Sultan

³⁰ Osmanlı Arşivi (BOA), Bâb-ı Âsafî Divân-ı Hümayun Kalemî [A.DVN], No. 98, Gömlek No. 59.

³¹ Osmanlı Arşivi (BOA), İrade Meclis-i Vala [İ.MVL], No: 289, Gömlek No. 11524.

³² Hasan Gümüşoğlu, *Osmanlı'da Mezhep* (İstanbul: Kayıhan Yayınları, 2020), 207-211.

³³ Osmanlı Arşivi (BOA), Ali Emiri I. Abdülhamid [AE. SABH. I], No. 7, Gömlek No. 620.

³⁴ Osmanlı Arşivi (BOA), Maarif Nezareti Mektubî Kalemî [MF. MKT], No. 561, Gömlek No. 28.

³⁵ Osmanlı Arşivi (BOA), Sadaret Mektubî Kalemî Umum Vilayet [A. MKT. UM], No. 408, Gömlek No. 001.

II. Mahmud'un emriyle Yahya Efendi Dergâhı'nın türbedarlığına tayin edilmiştir. Daha sonra da Tophane'de yeni inşa edilen Nusretiyye Camii'nde Şifâ-i Şerif tedrisiyle de vazifelendirilen Şemseddin Efendi'nin derslerine Sultan II. Mahmud başta olmak pek çok zat katılmıştır. Yahya Efendi Dergâhı'nda şeyliğinin yanında *Menâr*, *Mültekâ* ve *Tarikat-ı Muhammediye* gibi kitapları da okutan Şemseddin Efendi, 1259/1843 senesinde manen aldığı emirle *Miftâhu'l-kulûb* isimli eseri yazdığını ifade eder. Şemseddin Efendi'nin 1273/1856 senesinde aile efradı ve Nakşî müritleriyle beraber hacca gitmek niyetinde olduğunu öğrenen Sultan Abdülmecid Han onun için yeni yapılmış müstakil bir vapur tahsis ederek ona olan hürmetini izhar etmiştir.³⁶

Sultan Abdülmecid Han'ın annesi Bezmiâlem Vâlide Sultan (ö. 1269/1853), Nakşibendiyye-Müceddidiyye silsilesinin meşhur şeyhlerinden Abdullah-ı Dehlevî'nin (ö. 1240/1824) halifesi Şeyh Muhammed Cân'ın (ö. 1266/1850) müritleri arasında bulunuyordu. Hicaz'da vefat edinceye kadar irşad faaliyetlerini devam ettiren Muhammed Cân, İstanbul'da da büyük kabul görmüş Bezmiâlem Vâlide Sultan onun için Mekke'de bir tekke yaptırmıştır.³⁷ Muhammed Cân, müntesiplerinden ve Harem-i Şerif imam ve hatiplerinden Seyyid Hafız İbrahim Efendi vesilesiyle yapılan ihsan ve yardımlara teşekkür etmek için Sultan Abdülmecid Han'a gönderdiği mektupta Mescid-i Harâm'da icra edilen hizmetler konusundaki gayretlerine işaret edip sultana devamlı hayır dua ettiklerini ifade etmiştir.³⁸

Muhammed Cân, Abdullah-ı Dehlevî'nin vefatından sonra onun makamına geçen Şeyh Ebû Saîd Sâhib'i (ö. 1250/1835) hac için geldiğinde Cidde'de karşılayıp ağırlamıştır.³⁹ Şeyhi Abdullah-ı Dehlevî'den sonra Nakşibendiyye-Müceddidiyye mensuplarının kendisine bağlandığı Şeyh Ebû Saîd'in hac esnasında yaptığı sohbetlerine devlet ve ilim adamlarından pek çok zatın katılması onun Osmanlı'da büyük itibar sahibi olduğunu göstermektedir. Şeyh Ebû Saîd'e gösterilen alaka sebebiyle onun *Hidâyetü't-tâlibîn* isimli eserinin Türkçeye tercüme edilmesi için ısrarlı talepler oluşmuş ve söz konusu eser

³⁶ Mehmed Nuri Şemseddin, *Miftâhu'l-kulûb* (İstanbul: Matbaa-i Osmâniyye, 1330), 5-6, 12-3.

³⁷ Abdülmecid Muhammed el-Hânî, *el-Kevâkibü'd-Dürriyye*, (Dımaşk: Dâru'l-Beyrûtî, 1996), 538.

³⁸ Osmanlı Arşivi (BOA), Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evrakı [TS. MAE], No. 697, Gömlek No. 55.

³⁹ Minzelevî, *Zeylû Reşehât*, 95.

hac esnasında şeyhin sohbetlerinde bulunun ve ona intisap eden Veliyyüddinzâde Mehmed Hıfzî Efendi tarafından tercüme edilip basılmıştır.⁴⁰

Sultan II. Abdülhamid Han dünya Müslümanlarıyla münasebetleri geliştirme siyaseti takip ederken bu hususta Nakşibendiyye/Müceddidiyye şeyhleriyle de sıkı temasta olmuştur. Buhara Özbekler Tekkesi şeyhi olan ve Osmanlı'nın özellikle dışarıdaki Türklerle irtibatını geliştirme noktasında önemli gayretleri olan bir Nakşibendî/Müceddidi şeyhi Süleyman Efendi (ö. 1308/1890) bunlardan birisidir.⁴¹ Aslen Buharalı olup Buhara Emiri'nin Osmanlı nezdinde temsilciliğini de yapan Süleyman Efendi, 1260/1844 senesinde hac yapmak niyetiyle Orta Asya'dan yola çıkıp üç sene Hicaz'da kaldıktan sonra İstanbul'a gelmiş ve Sultan Ahmed civarındaki Özbekler Tekkesi'nde ikamet etmiştir. Rus tehdidi sebebiyle Osmanlı'dan yardım isteyen Buhara Emiri'ne 1285/1869 senesinde elçi olarak gönderilen Süleyman Efendi, Asya, Hint, Afganistan ve Buhara'da temaslarda bulunarak Osmanlı Padişah/Halifesinin bölge Müslümanlarıyla alakasının geliştirilmesine çalışmıştır. Aynı zamanda *Lugat-ı Çağatay ve Türkî-i Osmânî* isimli eserin müellifi olan Süleyman Efendi Meclis-i Meşâyih üyeliği de yapmış ve 1294/1878'te Macaristan'ın Peşte şehrinde toplanan Turan kongresine Sultan II. Abdülhamid Han'ı temsilen gönderilen heyete başkanlık etmiştir.⁴²

İmâm-ı Rabbânî'nin torunlarından ve Nakşibendiyye-Müceddidiyye pirânından Şeyh Abdullah Dehlevî'nin halifelerinden Şeyh Muhammed Mâ'sûm, Hindistan'daki olaylardan⁴³ sonra 1860 senesinde ailesi ve doksan kadar müridiyle beraber Medine'ye hicret etmiştir. Padişahın fermanı gereği Şeyh Mâ'sûm'un yakınlarının yerleşmesi

⁴⁰ Ebû Said Sâib, *Hidâyetü'l-tâlibîn*, 3; Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri* (İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1333), 1/184.

⁴¹ Bandırmalızâde, *Mecmûa-i Tekâyâ*, 3; *Âsitâne Tekkeleri* (İstanbul: Daru's-Saltanat-ı Seniyye Matbaası, 1256), 4.

⁴² Şeyh Süleyman Efendi, *Lugat-ı Çağatay ve Türkî-i Osmânî* (İstanbul: Mihrân Matbaası, 1298), 2; Mehmed Tevfik, *Yâdigâr-ı Macaristan Asr-ı Abdülhamid Hân* (İstanbul: Mihrân Matbaası, 1294), 17.

⁴³ Hindistan'da İngiltere'nin nüfuzuna son vermek için Müslümanların 1857 yılında başlattıkları Sipahi Ayaklanması bahanesiyle, İngilizlerin yüz binlerce Müslümanı katletmesi veya sürgün etmesinden sonra 1858 yılında Hindistan'ın doğrudan İngiltere'ye bağlanmasıyla bölge Müslümanları büyük sıkıntılarla karşıya kalmışlardır. Ayrıca yirminci asrın başından itibaren Türkistan'ın Rusya ve Çin tarafından işgal edilmesi sebebiyle Asya Müslümanları büyük zulümler yaşayınca bazıları Hicaz başta olmak üzere başka beldelere göç etmişlerdir. (Gümüüşoğlu, *Müceddid-i elf-i sâni İmam-ı Rabbânî ve Ehl-i sünnet Davası*, 36-37.)

için geniş bir meskenin tahsis edilmesi, belirli bir miktarda yiyecek ve maaş verilmesi konusunda Meclis-i Vâlâ ve Vükelâ'da karar alınmıştır. Mesele daha sonra Maliye ve Evkaf bakanlıklarını havale edilmiş ve meşihat makamına yapılan işlerin şeriata uygunluğunun tasdikinden sonra gerekli işlemler yerine getirilmiştir.⁴⁴

Sultan Abdülmecid devrinde 4 Eylül 1860 tarihinde Harem-i Şerif Müdüriyetine gönderilen yazıda söz konusu zatlar için "İmâm-ı Rabbânî kudde sîrruhü's-samedânî hazretlerinin sülâle-i tâhirelerinden (temiz soyundan)" denilerek İmâm-ı Rabbânî'nin büyüklüğüne atıfta bulunulup nafaka ve ihtiyaçları için gerekli tahsisâtın yapılması istenmiş ve emrin gereği yerine getirilmiştir.⁴⁵ İmâm-ı Rabbânî'nin torunlarına destek konusuna büyük hassasiyet gösteren Osmanlı'nın bu hassasiyeti devletin sonuna kadar devam etmiştir.⁴⁶

Yirminci yüz yılın başında İslam dünyasını dolaşan, 1909 senesinde hac yapan ve Nakşî âlimlerinden Şeyh Muhammed Minzelevî'nin (ö. 1934) evinde misafir kalan seyyah Abdürreşid İbrahim Efendi (ö. 1944), Muhammed Mazhar'ın medresesini Medine'de bulunan en mükemmel medreseler arasında zikreder ve Nakşibendiyye/Müceddidiyye tekkesinin yoğun faaliyetlerinden bahseder.⁴⁷ Muhammed Minzelevî, Şeyh Muhammed Mazhar'ın müritlerinde birisi⁴⁸ olup şeyhinin emri üzerine İmâm-ı Rabbânî'nin *Mektûbât*'ını 1303/1886 yılında Arapçaya tercüme etmiştir. Söz konusu Mektûbât tercümesi, "*ed-Dürerü'l-Meknûnâtü'n-nefise*" ismiyle birinci cilt müstakil, iki ile üç ise tek cilt halinde 1316/1898'de Mekke-i Mükerrime'de basılmıştır.

Nakşibendiyye/Müceddidiyye şeyhlerinden Abdullah Dehlevî'nin Hicaz'daki halifesi Muhammed Cân'ın oğlu Muhammed Saîd Efendi'den seyr ü sülükünü tamamlayıp icazet alan Şeyh Saîd Cân el-Havârizmî, Hicaz'da uzun müddet ikamet ettikten sonra Bursa'ya gelmiştir. Hatm-i Hâcekân gibi Nakşibendiyye zikir ve erkânın yapıldığı Buhara/Özbekler Dergâhı'nda yirmi seneye yakın şeyhlik yapan

⁴⁴ Osmanlı Arşivi (BOA), Sadaret Mektubî Kalemi Meclis-i Vala [A.MKT. MVL], No. 119, Gömlek No. 71.

⁴⁵ Osmanlı Arşivi (BOA), İrade Meclis-i Vala [İ.MVL], No. 20633.

⁴⁶ Osmanlı Arşivi (BOA), Sadaret Mektubî Kalemi Nezaret ve Devair Yazışmaları [A.MKT. NZD], No. 415, Gömlek No. 61; A. No. 1004, Gömlek No. 075256.

⁴⁷ Abdürreşid İbrahim, *20. Asrın Başlarında İslâm Dünyası Çin ve Hindistan'da İslâmiyet* (İstanbul: Yeni Asya Yayınları, 1987), 2/392-436.

⁴⁸ Muhammed Murad el-Minzelevî, *Telfiku'l-ahbâr ve telkihu'i-âsâr fî evkâ'i Kazan ve Bulğâr ve mülûki't-Tatâr*, (Orenburg: Matbaatü'l-Kerimiyye, 1908), 2/465.

Şeyh Said Cân Efendi, 1316/1889 senesinde vefat edince dergâhın şeyhliği oğlu Şeyh Mehmed Emin Efendi tarafından devam ettirilmiştir.⁴⁹

Son devir Osmanlı şeyhülislamı ve büyük âlimlerinden Mustafa Sabri Efendi (ö. 1954), İmâm-ı Rabbânî'nin ilmî dirayetine ve sonraki nesiller üzerindeki büyük tesirine dikkat çekerek, onun zahirî ve batnî ilimlerde büyük imam olduğunu ifade eder. Sabri Efendi, İmâm-ı Rabbânî'nin özellikle vahdet-i vücûd mevzuundaki görüşlerine atıfta bulunarak meseleyle alakalı pek çok mektubu kitabına aynen almıştır.⁵⁰

Osmanlı'nın son dönemlerinde İstanbul'da 65 tekke ile en çok tekkenin Nakşibendî tarikatına ait olduğu⁵¹ dikkate alındığında Nakşiliğin Osmanlı'da son döneme kadar çok büyük rağbet gördüğü anlaşılmaktadır. Aynı şekilde Nakşî silsilesinin otuz birinci halkası Muhammed Mazhar, Hindistan ve Türkiye'nin yanı sıra Kazan başta olmak üzere Orta Asya'da da büyük rağbet görmüştür.⁵²

Nakşibendiyye-Müceddidiyye silsilesinden Şeyh Abdullah Dehlevî'nin halifelerinden Hâlid-i Bağdâdî (ö. 1242/1827), Osmanlı'da büyük itibar gören şeyhlerden birisidir. Onun özellikle Irak, Suriye ve Güney Anadolu bölgesinde yaşayan Müslümanların Osmanlı'ya ve Ehl-i sünnet itikadına bağlılığının güçlendirilmesinde ve Şîa başta olmak üzere bidat fırkalarla mücadele önemli gayretleri olmuştur. Müritleri arasında meşhur müfessir Şehâbeddîn Mahmûd el-Âlûsî (ö. 1270/1854) ve fıkıh âlimi İbn Âbidîn (ö. 1252/1836) gibi zatların yer aldığı⁵³ Hâlid-i Bağdâdî, şeyhliğinin yanı sıra dini tedrisatı da devam ettirerek müntesiplerinin şeriâtın esaslarına bağlı kalmaları hususunda oldukça hassas hareket etmiştir. Hâlid-i Bağdâdî, tasavvufa dair telif etmiş olduğu risalelerinde şeriâtın esaslarına ve Ehl-i sünnet itikadına bağlı kalmanın her şeyden önce geldiğini açıkça ifade etmiştir.⁵⁴

Hâlid-i Bağdâdî'nin kendisinden sonra şeyh olarak birini tayin etmediği ve yeni tekke yapılmamasını vasiyet ettiği ifade edilmiştir.

⁴⁹ Mehmed Şemseddin, *Yâdigâr-ı Macaristan*, 240-3.

⁵⁰ Mustafa Sabri Efendi, *Mevkîfî'l-akl* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1981), 3/275-301.

⁵¹ Bandırmalızâde, *Mecmûa-i Tekâyâ*, 16.

⁵² Minzelevî, *Zeylû Reşehât*, 131.

⁵³ Hamid Algar, "Hâlid el-Bagdâdî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1997), 15/284.

⁵⁴ Hâlid-i Bağdâdî, *Risâle fî isbati'r-râbita* (İBB. AK. No: Yz. K0547), 7b.

Hâlid-i Bağdâdî'nin yeğeni ve son zamanlarında şeyhinin yanında bulunan Muhammed Es'ad Sahib, Bağdâdî'nin üç kere vasiyet ettiğini ancak kendinden sonra kimin şeyhlik postuna oturacağı konusunda bir şey söylemediğini ve yeni tekke inşa edilmeyi yasakladığını belirtir.⁵⁵ Ayrıca Hâlid-i Bağdâdî'nin şeyhi Abdullah Dehlevî'nin vefatına yakın Şeyh Ebû Saîd Sâhib'i yerine tayin etmesi ve Nakşibendiyye-Müceddidiyye silsilesinin onun vasıtasıyla devam etmiş⁵⁶ olması sebebiyle Müceddidiyye ile "Hâlidî" olarak nitelenen kesimler arasında bir ayrışmanın söz konusu olduğu söylenebilir.

Hâlid-i Bağdâdî'den sonra Hâlidî olarak tanınan insanların bazıları tasavvuf ve İslâmî tedris faaliyetlerinden ziyade siyaset sahnesinde ön planda olmalarıyla dikkat çekmiştir. Bu durum başka tarikat mensupları için de geçerli olmakla birlikte konumuz açısından özellikle sonraki dönemlerde dünya siyasetine taalluk eden konularda Osmanlı siyaset ve devlet adamlarıyla ayrı düşen Hâlidîler'in adlı takibe ve sürgüne tabi tutularak cezalandırılmaları⁵⁷ dikkat çekicidir. Jön Türkler ve İttihatçılar, genel manada Bektaşî, Melâmî ve Mevlevî gibi özellikle İslâm'ın ibadetlerle alakalı emirleri veya yasakları konusunda gerekli hassasiyeti göstermeyen tarikat mensupları tarafından desteklenmekle⁵⁸ birlikte söz konusu dönemde bazı Hâlidîlerin de İttihatçılar arasında yer aldığı görülmüştür. 1908'de II. Meşrutiyet'in ilan edilip İttihad ve Terakki'nin iktidara gelmesinden sonra cezalandırılan Hâlidîlerin bazıısı İstanbul'a geri dönmüşlerdir.⁵⁹

Osmanlı Devleti'nin selameti için sabah akşam dua eden⁶⁰ Hâlid-i Bağdâdî, müritlerinden Kur'an, sünnet ve sahabe-i kiramın yoluna muhalif olanlardan uzak durmalarını istediği halde ona intisabı olduğunu söyleyen kişilerin Osmanlı Devlet adamlarına muhalefet etmelerini tarikat adabıyla bağdaştırmak mümkün değildir. Osmanlı Devleti, Hâlid-i Bağdâdî'ye ait tekke ve şeyhlerine büyük yardımlarda

⁵⁵ Halid-i Bağdâdî, *Buğyetü'l-vâcid fî Mektubâti'l-Mevlenâ Hâlid* (Dımsşk: Matbatu't-Terakkî, 1334), 260-2.

⁵⁶ Minzelevî, *Zeylû Reşehât*, 84; Hocazâde Ahmed Hilmî, *Hadikatu'l-evliyâ* (İstanbul: Bâbiâli'de 52 Numaralı Matbaa, 1318), 136.

⁵⁷ Rüya Kılıç, "Osmanlı Devleti'nde Yönetim-Nakşibendi İlişkinine Farklı Bir Yaklaşım: Hâlidî Sürgünler", *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, 7/17 (2006), 109-113.

⁵⁸ Hasan Gümüşoğlu, *İnanç ve Jön Türk Temelinde Türk Modernizmi* (İstanbul: Kayıhan Yayınları, 2019), 165-7.

⁵⁹ Ahmet Cahid Haksever, "Osmanlı'nın Modernleşme Sürecinde Hâlidîler ve Diğer Müceddidler", *Uluslararası Mevlânâ Halid-i Bağdâdî Sempozyumu Bildirileri*, Ankara: 2012, 428-9.

⁶⁰ Halid-i Bağdâdî, *Buğyetü'l-vâcid fî Mektubâti'l-Mevlenâ Hâlid*, 79.

bulduğundan⁶¹ Hâlidileri cezalandırmaya yönelik genel bir devlet politikasından bahsetmek mümkün olmayıp ilgili şeyhlerin cezalandırılması daha çok siyasi faaliyetlerinden kaynaklanmıştır.

Osmanlı Devleti'nde şeriat dairesinde hareket edip özellikle siyasi tartışmaların dışında kalan Hâlidî veya diğer tarikatların şeyhleri faaliyetlerini rahat bir şekilde sürdürmüştür. Söz gelimi ileride görüşlerinden bahsedeceğimiz Ahmed Ziyâeddin Gümüşhânevî (ö. 1311/1893) İstanbul'daki tekkesinde Şâzeli ve Nakşibendî tarikat usûl ve âdabını icra etmiştir. Aynı zamanda bir müderris olarak dinî tedrisata da devam eden Gümüşhânevî, gerek devlet erkânı gerekse halkın geneli yanında büyük itibar görmüştür.⁶²

2. Müceddidiyye'nin Osmanlı'nın Mezhep Anlayışındaki Etkisi

İmâm-ı Rabbânî'nin *Mektûbât* isimli eseri Nakşibendiyye-Müceddidiyye şeyh ve müritleri tarafından sürekli okunduğundan onun Ehl-i sünnet mezhebini esas alan görüşleri müntesipleri tarafından da kabullenilmiştir. *Mektûbât*, Nakşibendiyye-Müceddidiyye geleneğinde meseleleri tam ve tafsilatlı olarak herkesin anlayacağı şekilde açıklayan bir eser olarak gerek ders gerekse sohbet kitabı olsun başköşede yer almıştır.⁶³

Önceki Ehl-i sünnet ulemânın görüşlerine, takip ettikleri usûl ve esasa büyük ehemmiyet atfeden İmâm-ı Rabbânî, "Mükellef Müslümanlara ilk vâcib olan husus, Ehl-i sünnet ve'l-cemâat'ın görüşlerine mutabık olacak şekilde itikadını düzeltmektir" dedikten sonra uhrevî kurtuluş için fıkıh ilminin de öğrenilmesinin gerekli olduğunu ifade eder. Fıkıh ilminin helal, haram, farz, vâcib, sünnet, mendub ve mekruh gibi mükellefin fiillerine dair hususları ihtiva ettiğini hatırlatan İmâm-ı Rabbânî, fıkha taalluk eden mevzuların sadece öğrenilmekle kalınmayıp öğrenilen hususlarla amel edilmesinin de zarurî olduğunu belirtir.⁶⁴ İham ve keşifle sabit olan bilgilerin Ehl-i sünnet ulemâsının süzgecinden geçirilmesi gerektiğine⁶⁵ dikkat çeken İmâm-ı Rabbânî, bu hususta bir müridini şu ifadeleriyle ikaz eder:

⁶¹ Osmanlı Arşivi (BOA), Meclis-i Vala [MVL], No. 331, Gömlek No. 23; 294, 11915; Cevdet Evrakı [C.EV], No. 310, Gömlek No. 15785.

⁶² Hocazâde Ahmed Hilmî, "Mevlânâ Ahmed Ziyâeddin Gümüşhânevî", *Ceride-i Süfiyye*, 8-24, (İstanbul: Necmü İstikbal Matbaası, 1330), 6-8.

⁶³ Şeyh Ebû Said Sâib, *Hidâyetü't-tâlibin*, 5.

⁶⁴ İmâm-ı Rabbânî, *Mektûbât*, 1/64.

⁶⁵ İmâm-ı Rabbânî, *Mektûbât*, 1/117.

“Bir mürid için evvelâ lazım gelen husus; kendi keşif ve ilhamına aykırı olsa bile Ehl-i sünnet ulemâsını taklit etmeyi mühim görerek bu hususta kendisini hatalı, âlimleri isabetli kabul etmesidir. Zira bu âlimler, hatadan korunmuş olan ve kesin vahiy ile teyit edilmiş peygamberlere (Allah’ın salât ve selâmı onların üzerine olsun) uymaktadırlar.⁶⁶

2.1. Müceddidiyye’nin İlk Devirlerinde Osmanlı’nın Mezhep Anlayışına Etkisi

Daha önce ifade edildiği şekilde Muhammed Mâ’sûm’un halifelerinden ve Müceddidiyye’nin İstanbul’daki ilk temsilcilerinden olan Murâd Buharî, Nakşibendiyye’nin aslına hiç bir şey ilave etmeden veya eksilmeden sahabe-i kirâmın yolu olduğunu açıklamıştır. O, bunun daima Allah Teâlâ’nın huzurunda olduğunun şuurunda olarak zâhiren ve bâtinen sünnete sımsıkı tutunup azimetle amel etmek ve âdet, ibadet ve muamelâta dair her hal ve harekette bid’atlerden ve ruhsatlardan kaçınmakla olduğunu açıklayıp bunun husulü için sohbet ve rabitanın önemli olduğunu belirtmiştir.⁶⁷

Muhammed Mâ’sûm’un bir başka halifesi Mehmed Emin Tokadî ise *İrşâdü-sâlikîn* isimli eserinin baş tarafında “itikad her şeye esastır, temel olmayınca bina olmaz” diyerek tarikat ehli olmak için önce şeriat ehli olmak gerektiğine dikkat çekmiştir. O, her Müslüman için ehem ve elzem olan şeyin Ehl-i sünnet ve’l-cemâat itikadına göre inanmaları olduğunu ifade etmiştir. Tokadî, daha sonra bir müridin irşad olması için öncelikle Ehl-i sünnet’in itikad esaslarına inanması gerektiğine dikkat çekmiştir.⁶⁸

Osmanlı’da Ehl-i sünnet hassasiyetin oluşmasına katkı sağlayan Nakşibendiyye/Müceddidiyye âlim ve şeyhlerine başka bir örnek olarak Kadızâdeliler olarak bilinen ve tarikat ehlinin şeriata muhalif usûl ve erkânına karşı gösterilen hareketin öncüsü olan Kadızâde Mehmed Efendi (ö. 1045/1635) verilebilir.⁶⁹ İmâm-ı Rabbânî’nin musası olan Mehmed Efendi, Yalova’da bulunan Nakşibendî şeyhi Muhammed Nakşibendî’ye biat ettiğini açıklamış ve sohbet ettiği diğer Nakşibendî şeyhlerini de şer’i-i şerife muvafık, itikad, söz, amel ve

⁶⁶ İmâm-ı Rabbânî, *Mektûbât*, 1/312.

⁶⁷ Muhammed Murâd, *Silsiletü’z-zeheb*, 3a-b.

⁶⁸ Mehmed Emin Tokadî, *İrşâdü sâlikîn* (İBB. AK. no: BEL-Yz- K0557), 6a.

⁶⁹ Ali Durmuş, “Kadızâde Mehmed Efendi’nin Bilinmeyen Risalesi *Risâle-i Mûdâfa’a* Işığında Hayatı ve İlmî Kişiliği”, *Tokat İlmîyat Dergisi* 8/1 (Haziran 2020), 331.

ahvalde dinin esaslarına bağlı olmaları sebebiyle sevdiğini ifade etmiştir.⁷⁰ Kadızâde Mehmed Efendi, ayrıca tasavvuf ehlinin sebep olduğu sıkıntıların daha kolay halledilmesi için Ehl-i sünnet itikadını nazım haline ifade ettiği *Manzûme-i Akâid* isimli eseri yazmıştır.⁷¹

Ayrıca Ebu Said Muhammed el-Hâdimî (ö. 1176/1762) ve Şeyhülislâm Veliyyüddin Efendi (ö. 1182/1768) örneklerinde olduğu gibi Osmanlı'da Nakşibendiyye diğer kesimlerde olduğu gibi ulemâ arasında da rağbet görmüştür.⁷² Söz konusu âlimlerin İmâm-ı Rabbânî'ye benzer şekilde sünnetin esaslarına bağlı kalınması konusunda gösterdikleri gayretler, Ehl-i sünnet hassasiyetinin güçlenmesine katkı sağlamıştır.⁷³

Ebû Saîd Hâdimî itikadî mezhepler konusunda "Ümmet-i Muhammed'in 73 fırkaya ayrılıp biri müstesna hepsinin cehenneme gideceğini"⁷⁴ beyan eden hadis-i şerifi esas alarak konuyu açıklar. O, ilgili hadiste beyan edildiği şekilde Fırka-i Nâciye'nin Resûlullah'ın sünneti ile cemâate yani sahâbe ve tâbiine ittiba eden Ehl-i sünnet ve'l-cemâat olduğuna dikkat çeker.⁷⁵ Hâdimî, "Ehl-i sünnet ve'l-cemâat" tabirinde yer alan cemâatin Mâtüridiyye ve Eş'ariyye cemâatinden ibaret olduğu belirtir. Bununla birlikte o, iki mezhep arasındaki ihtilafli meselelerde, Mâtüridilerin görüşüne katıldığından dolayı İmâm Mâtürîdî başta olmak üzere Mâtürîdî mezhebine mensup âlimlerin görüşlerine geniş yer verir.⁷⁶ Mu'tezile, Şîa ve Hâriciyye gibi bidat fırkaların görüşlerinin batıl olduğunu göstermek için geniş açıklamalarda bulunan Hâdimî, bid'at ehlinin hadis-i şeriflerde⁷⁷ kötülenmesine atıfta bulunarak onların bir kısmının küfre gittiğini, bir kısmının

⁷⁰ Kadızâde Mehmed Efendi, *Risâle-i Müdâfa'a*, nşr. Ali Durmuş, *Tokat İlmîyat Dergisi* 8/1 (Haziran 2020), 4.

⁷¹ Hatice K. Arpağuş, "Osmanlı Geleneksel İslâm'ının Temel Kaynakları: İlmihal ve Akâid Eserleri", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 14/28 (2016), 348.

⁷² Şeyh Ebû Saîd Saîb, *Hidâyetü't-tâlibîn*, 3; Halil İbrahim Şimşek, "Anadolu Mücedidilerine İlişkin Bazı Tarihi Bilgilerin Kullanışı Üzerine Bir Değerlendirme", *Gazi Üniv. Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi* (2002/2), 213-227, 222.

⁷³ Halil İbrahim Şimşek, "İmâm-ı Rabbânî Ahmed Sirhindî'nin XVIII. Yüzyıl Anadolu Toplumundaki Nakşibendilere Tesiri", *Uluslararası İmâm-ı Rabbânî Sempozyumu Tebliğleri* (İstanbul: Aziz Mahmûd Hüdâyî Vakfı Yayınları, 2018), 197.

⁷⁴ Ebû Dâvûd, "es-Sünnet", 1, 2; Tirmizî, "İmân", 18; Dârimî, "es-Siyer", 74; İbn Mâce, "el-Fiten", 17.

⁷⁵ Ebû Saîd Hâdimî, *Şerhu't-Tarikati'l-Muhammediye* (İstanbul: Matbaatül-Âmire, 1266), 1/109-110, 214.

⁷⁶ Hâdimî, *Şerhu't-Tarikati'l-Muhammediye*, 1/111, 132, 224, 255.

⁷⁷ Söz konusu hadis-i şeriflerden birisi şu şekildedir: "Sünnete sınımsız sarılırsınız. Sizleri sonradan çıkan bidatlerden sakındırırım. Çünkü her bidat dalalettir." (Tirmizî, "İlim", 16; Ebû Dâvûd, "Sünnet", 8; İbn Mâce, "Mukaddime", 6.)

ise küfre yakın günah işlediklerine işaret ederek onların arkalarında namaz kılmanın doğru olmadığını ifade eder.⁷⁸ Herkesin kendini Fırka-i Nâciye gördüğüne işaret eden Hâdimî, bu hususta kişinin sözünün ve amelinin Buhari ve Müslim gibi sahih hadis kitaplarında yer alan hususlara mutabık olmasının önemli olduğuna değinir ve bu muhaddislere muhalefet edenin Ehl-i sünnet ve'l-cemâat'ten dolayısıyla Fırka-i Nâciye'den olamayacağını altını çizer.⁷⁹

Hâdimî, tasavvufa dair yazmış olduğu *er-Risâletü'n-Nakşibendiyye* isimli eserde Nakşibendiyye tarikatına girmek için başta, sahih itikadın gerekli olduğunu açıklar. Ona göre sahih itikad, Ehl-i sünnet ve'l-cemâat mezhebine mensup âlimlerin kitaplarında ifade edilen esaslardır. Müşebbihe, Mu'tezile, Cebriyye, Hâriciyye ve Râfiziyye gibi fırka mensupları ise dalâlet ve bid'at ehlidir.⁸⁰

Hâdimî bilginin doğruluğunun Kur'an ve Sünnet'e muvâfık olmasıyla anlaşılacağına dikkat çekerek Allah ve Resülün'den şeriata muhalif nakledilenin yalan ve uydurma olduğunu açıklar. O, tasavvufta ifade edilen ancak, şeriata aykırı olan şeylerin hem gerçek mutasavvıflar, hem de zahiri ulemâ tarafından şeytanın vesvesesi olarak görüldüğüne dikkat çeker ve dinen sabit olan esasların bulunduğu yerde vesvesenin terk edilmesini gerekli görür. Kâmil Müslümanın şeriatın zahir ve batinını cem eden insan olduğu ifade eden Hâdimî, onu bir kuşun iki kanadına sahip olmasına benzetir. Şeriatın müsaade etmediği şeyin batıl olduğuna vurgu yapan Hâdimî, dinin esaslarına uymayan her mutasavvıfın gökte uçtuğu, suda yürüdüğü görül-müş olsa bile, ona itibar edilmemesi gerektiğini söyleyerek, şeriatın haricinde Allah'a bir yol olmadığını açıklar.⁸¹

Hâdimî ile muasır olup kendisinin hem Nakşibendi hem de Kâdiri tarikatına intisabının olduğunu ifade eden⁸² Abdülgâni en-Nablûsi (ö. 1143/1731), bir Müslümanın Ehl-i sünnet ve'l-cemâat mezhebin-den olmasının ehemmiyetine ve Müslüman çoğunluğa muhalefet etmesinin tehlikesine dikkat çeker. "Ehl-i sünnet ve'l-cemâat" ifadesindeki "sünnet" in Hz. Muhammed'in (s.a.v.) sünneti, "cemâat" in ise

⁷⁸ Hâdimî, *Şerhu't-Tarikati'l-Muhammediye*, 1/304-5.

⁷⁹ Hâdimî, *Şerhu't-Tarikati'l-Muhammediye*, 1/111.

⁸⁰ Muhammed b. Zeynelâbidin Ali el-Karamâni Dervişzâde, *Tuhfetül-mülük fi irşâdi ehli's-sülûk* (İstanbul: Dâru't-Tibâtü'l-Âmire, 1268), 16-7, 208 vd.

⁸¹ Hâdimî, *Şerhu't-Tarikati'l-Muhammediye*, 1/142-48.

⁸² Abdülgâni b. İsmâil en-Nablûsi, *el-Hakikat ve'l-mecâz fi'r-rihle ilâ bilâdi's-Şâm ve Misr ve'l-Hicâz*, nşr. A. Abdülmecid Heridi (Kâhire: Merkezü Tahkiki't-Türas, 1986), 3.

Mâtürîdiyye ve Eş'ariyye'den oluşan İslâm cemâati olduğunu açıklayan Nablûsî, bid'at ehlinin yaptığı oruç, hac ve cihad gibi ibadetleri faydasız görür. O, minare, medrese ve kitap yazma gibi her yeniliğe bidat olduğu gerekçesiyle karşı çıkılmasını doğru bulmaz. Bid'atin ibadet ve itikatta olduğunu açıklayan Nablûsî, sevap beklenilmeden âdeten yapılan ve dinî vasıf taşımayan şeylerin yanı sıra dört fikhî mezhep arasındaki ihtilafları da bid'at olarak değerlendirmez.⁸³

Yine Osmanlı'da Ehl-i sünnet itikadının hâkim olmasında etkili olan zatlar arasından Müstakîmzâde Süleyman Sadeddin Efendi'nin ayrı bir yeri vardır. Daha önce ifade edildiği şekilde Ayvansaray Tekkesi'nde vazife yapan Nakşibendî şeyhi Mehmed Emin Tokadî'nin halifelerinden olan Müstakîmzâde Süleyman Efendi, İmâm-ı Rabbânî'nin *Mektûbât*'ını Türkçeye çevirmekle Türk okuyucularına Müceddidiyye'nin görüşlerini ilk elden öğrenme imkânı sağlamıştır. İmâm-ı Rabbânî'nin Ehl-i sünnet hususundaki hassasiyetini devam ettiren Müstakîmzâde, *Fıkhü'l-ekber'e* yazdığı şerhin başında sahih imanın ve dürüst itikadın Ehl-i sünnet ve'l-cemâat mezhebi olduğunu açık bir şekilde belirtir. Müstakîmzâde, *Şerefü'l-akide* ismini verdiği şerhte itikadî meseleleri maddeler halinde açıkladıktan sonra söz konusu meselelerin hakikatının tam manasıyla anlaşılmasının tasavvuf ilminin tahsiline bağlı olduğunu; bunun da tasavvuf erbabından cismen ve ruhen anlayış ve feyz talebiyle olacağını açıklar. Bu hususta Nakşibendî tarikatının esaslarının önemine de dikkat çeken Müstakîmzâde, lisan ile olan ilmin bir hüccet olduğuna ancak esas fayda veren ilmin kalp ile sabit olan ilim olduğuna işaret ederek sahih itikadın selim bir kalp ile olacağına dikkat çekmiştir.⁸⁴

2.2. Osmanlı'nın Son Asrında Müceddidiyye'nin Mezhep Anlayışına Etkisi

Nakşibendiyye-Müceddidiyye silsilenen Abdullah-ı Dehlevî'nin halifesi Hâlid-i Bağdâdî, gerek müritlerine gönderdiği mektuplarda gerekse yazmış olduğu eserlerinde bir Müslümanın Ehl-i sünnet ve'l-cemâat mezhebine göre itikadını düzeltip Kur'an, sünnet ve sahâbe-i kirâmın yoluna muhalif olanlardan uzak durması gerektiğini açıklar. Bağdâdî, Nakşibendiyye usûl ve erkânına uymanın aslında şeriate ve Fırka-i Nâciye olan Ehl-i sünnet'e uymak olduğunu belirttikten sonra ashâb-ı kirâm arasında meydana gelen anlaşmazlıkları tartışmaktan uzak durup onların hepsi hakkında hüsn-i zanda bulunmak gerektiğini belirtir.⁸⁵

⁸³ Nablûsî, *el-Hadikatü'n-nediyye*, 1/190-99.

⁸⁴ Müstakîmzâde Süleyman Sadeddin Efendi, *Fıkh-ı Ekber Tercümesi*, (İstanbul: İkdâm Matbaası, 1314), 5, 43, 46.

⁸⁵ Bağdâdî, *Buğyetü'l-vâcid*, 79, 159, 160, 267; a.mlf. *Risâle ft isbatî'r-râbita*, 7b.

Daha önce bahsettiğimiz şekilde Osmanlı'da büyük itibar gören Müceddidiyye şeyhi Ebü Saidd, *Hidâyetü't-tâlibîn* isimli eserinin mukaddimesinde "İmâm-ı Rabbânî Müceddid-i elf-i sânî Ahmed Fârûk Serhendî hazretleri'nin Mektûbât-ı kudsiyesinin mühim ve kıymetli bir eser" olduğunu dikkat çeker. O, *Mektûbât*'ın bütün mesele ve esrarı tam ve tafsilatlı olarak herkesin anlayacağı şekilde açıklayan bir eser olması sebebiyle" başka bir eser yazma ihtiyaç olmadığını ifade eder. Müritlerinin teberrük etmek üzere kendisinden bir eser yazması konusunda çok fazla ısrar etmesinden dolayı çaresiz kalarak eseri yazdığını belirten Ebü Saîd'in açıklamalarının esasını şeyhi Abdullah-ı Dehlevî'nin sohbetleri ve İmâm-ı Rabbânî'nin görüşleri oluşturur. Taliplerine (müritlerine) önceki Nakşibendiyye âlimlerinde olduğu gibi ilk olarak "Sünnete ittiba ve bidatlerden kaçınmayı" emreden Ebü Saîd, mümkün olduğu kadar ruhsatlarla ameli caiz görmez ve sünnete tabi olma hassasiyetinden dolayı tarikatta zikr-i hafinin tercih edildiğine dikkat çeker.⁸⁶ Sünnete riayet mevzuuna âdap ve mendupların da dâhil olduğunu belirten Ebü Saîd, bunlara riayetin sağlayacağı faydaları namazı misal vererek şöyle açıklar:

"Malum ola ki, namazı edada sünnet ve âdablara layık olduğu şekilde riayet olursa mesela namazın adabından; kıyam ve kunutta secde mevziine, rükûda iki ayakları üzerine, secdede burnun iki yanına, otururken de iki dizlerine bakmak ve bunun gibi diğer âdaba ehemmiyet verilip dikkat edilse elbette hakikat-ı namaz zuhur eyler."⁸⁷

Nakşibendiyye-Müceddidiyye âlimlerinden Mustafa Vahyî Efendi ise özellikle *Tuhfetü's-sâlihîn* isimli eserinde tarikat ehli insanların mezhep anlayışı konusunda geniş açıklamalar yapmıştır. Tarikat ehlinin Ehl-i sünnet mezhebinden olduğuna güçlü bir şekilde vurgu yapan Vahyî Efendi şöyle der:

"Ehl-i zikir, dervişân (dervişler) ve sûfiyye taifesine mezhepsiz deyü dahl ve taarruz eden mezhepsizler bilsinler ve malum kılsınlar ki ekseriyâ sûfiyyûn taifesinin akâid-i İslâmiyye'de mezhepleri eimme-i Ehl-i sünnet ve'l-cemâat'ten şeyhülislâm ve'l-müslimîn eş-Şeyh Ebu'l-Mansûr Mâtürîdî mezhebindedirler. Evlâd-ı Arap olan dervişân ve sûfiler ekseriya Ebu'l-Hasen Eş'arî mezhebindedirler. Bu iki imamın dahi mezhepleri Ehl-i sünnet ve'l-cemâat mezhebidir, gayrı değildir. Dervişân ve sûfiyenin amelîyyât ve fûru'da mezhepleri mezâhib-i erbaadan birisidir."⁸⁸

⁸⁶ Şeyh Ebü Saîd Saîb, *Hidâyetü't-tâlibîn*, 5, 9.

⁸⁷ Şeyh Ebü Saîd Saîb, *Hidâyetü't-tâlibîn*, 68.

⁸⁸ Mustafa Vahyî Efendi, *Tuhfetü's-sâlihîn ve Sübhatü'z-zâkirîn* (İstanbul: Matbaatü Osmân Efendi, 1284), 14.

Vahyî Efendi, dört mezhep imamının aralarındaki ihtilafın furu'a dair bazı meselelerde olduğuna dikkat çekerek onların hepsinin yetmiş üç fırkanın içinden Ehl-i sünnet ve'l-cemâat denilen Fırka-i Nâciyye'den olduğunu belirtir. O, bu mezhep mensuplarının itikadlarına hevâ ve bidat karıştırmayıp Resûlullâh ve ashâbının, tâbiîn ve selef-i sâlihînin bulunduğu itikad üzere oldukları için Ehl-i sünnet ve'l-cemâat diye isimlendirildiğine dikkat çeker.⁸⁹

Vahyî Efendi ile aynı asırda yaşayıp Nakşibendiyye ve Şâzeli tarikatına nispeti olduğunu ifade eden⁹⁰ Ahmed Ziyâeddîn Gümüşhânevî de Nakşibendiyye'nin tarihî süreçteki yaklaşımına uygun olarak "Ehl-i sünnet akâidine tam manasıyla inanmayı"⁹¹ tarikatın ilk esasları arasında zikreder. Nakşibendilerin Ehl-i sünnet mezhebi hususundaki hassasiyetlerine dikkat çeken Gümüşhânevî, *Câmi'u'l-mütûn* isimli eserinin mukaddimesinde, ashâb-ı kiramın Peygamber Efendimiz Hz. Muhammed'e (s.a.v.) tâbi olmakla dünya ve âhîret saâdetine nail olduğuna işaret ederek Ehl-i sünnet ve'l-cemâat mezhebinin esaslarını ümmete tebliğ etmenin önemini açıklar.⁹²

Câmi'u'l-mütûn isimli eserine Murad Buhârî tekkesi şeyhi ve Meclis-i Meşâyih başkanı Nakşibendî-Müceddidî Feyzullah Efendi tarafından sahih ve muteber bulunarak takriz yazılması⁹³ Gümüşhânevî'nin görüş ve hareketlerinin devlet adamlarının yanı sıra ulemâ ve şeyhler yanında da muteber kabul edildiğini göstermektedir. Gümüşhânevî, itikadî ve fikhî meseleleri ele aldığı söz konusu eserinde, itikadî tashih etmenin mühim şeylerin başında geldiğine dikkat çeker. Bu sebeple o, iman, küfür, hidayet, dalâlet ve ilhad gibi hususlar doğru bilinmeyecek olursa bir Müslümanın küfür lafızlarından birisini söylemek ya da bâtil bir inançta bir başkasını taklit etmek suretiyle irtidat denizinde boğulabileceğini ifade eder. Gümüşhânevî, Ehl-i sünnet'e muhalif itikada sahip olan kimse; oruç tutsa, namaz kılsa ve diğer ibadetleri yapsa bile amellerinin ona fayda sağlamayacağını ve o kişinin varacağı yerin cehennem olduğunu açıklar. O, özellikle cehalet, batıl ve isyan denizinin taşıdığı, hakkı inkâr dalgalarının yeryüzüne yayıldığı ve bidatlerin süslenerek insanlara takdim edildiği

⁸⁹ Mustafa Vahyî Efendi, *Tuhfetü's-sâlihîn*, 15.

⁹⁰ Ahmed Ziyâeddîn Gümüşhânevî, *Levâmi'u'l-ukûl* (İstanbul: y.y., 1275), 30.

⁹¹ Ahmed Ziyâeddîn Gümüşhânevî, *Câmi'u'l-usûl* (İstanbul: y.y., 1276), 48, vd.

⁹² Ahmed Ziyâeddîn Gümüşhânevî, *Câmi'u'l-mütûn* (İstanbul: Dâru't-Tibâtü'l-Amire, 1273), 2.

⁹³ Gümüşhânevî, *Câmi'u'l-mütûn*, 140.

bir devir olarak gördüğü kendi zamanında sahih bir itikada sahip olmanın gerekliliğine dikkat çeker.⁹⁴

Kendinin Hanefî mezhebinden, Nakşibendiyye tarikatından ve Şâzeli meşrebinden olduğunu⁹⁵ söyleyen Gümüőhânevi, genel manada tarikat usûl ve âdabını anlattığı *Câmi'u'l-usûl* isimli eserinde Şâzeli tarikat erkânı hakkında da geniş açıklamalara yer vermiştir. Gümüőhânevi, tarikatının şartlarını anlatırken “gizli veya açıkta Allah Teâlâ’dan korkmak, fiil ve sözlerde sünnete ittiba etmeyi” öncelikli olarak zikrederek⁹⁶ Ehl-i sünnet mezhebi hususundaki hassasiyetlerini göstermiştir.

Hâlidilerin bazısının padişaha isyan etme ihtimaline binaen sürgün edildikleri bir dönemde Gümüőhânevi, *Câmi'u'l-mütân* isimli eserinde; “biz imamlarımız/halifelerimize ve idarecilerimize başkaldırmayı doğru görmeyiz” diyerek bu konudaki hassasiyetini ifade etmiştir. Onun “Biz; Kur’an, Sünnet ve ümmetin icmâna muhalif iddialarda bulunan kimseyi tasdik etmeyiz” diyerek Ehl-i sünnet’in esaslarına dikkat çektikten sonra padişahlara ve devlet erkânına karşı isyanı caiz görmemesi⁹⁷ oldukça önem arz etmektedir.

Sonuç

Nakşibendiyye’nin tarihini İmâm-ı Rabbânî’den önce ve sonra olmak üzere ikiye ayırmak mümkün olup Osmanlı’da Nakşibendiyye’nin mezhep anlayışının Rabbânî’den sonraki dönemde Müceddidiyye temelinde olduğu söylenebilir. Bu noktada şeriata uymayan bazı düşünce ve uygulamaların tasavvuf adı altında meşruluk kazanmasına müsamaha göstermeyen İmâm-ı Rabbânî’nin başlattığı tecdid hareketinin Osmanlı’da geniş yankı bulduğunu belirtmek gerekir. Nakşibendiyye tarikatının önemli şeyhlerinden olan ve Müceddid-i elf-i sâni olarak tanınan İmâm-ı Rabbânî’nin Ehl-i sünnet’i merkez alarak inşa ettiği tecdit ve ihya hareketinin tesirlerinin sonraki asırlarda da devam etmesi Osmanlı’nın Ehl-i sünnet temelinde sağlam bir mezhep anlayışını sahip olmasında etkili olmuştur. Zira Osmanlı’da Nakşibendiyye şeyh ve halifeleri pek çok konuda olduğu gibi mezhebe dair konularda da İmâm-ı Rabbânî’nin görüşlerini esas almışlardır.

Nakşibendiyye şeyhlerinin baştan itibaren Ehl-i sünnet’in esaslarını tarikatın ilk şartlarından kabul etmişlerdir. İmâm-ı Rabbânî de kendi döneminin şartlarının da etkisiyle bu esasları güçlü bir şekilde

⁹⁴ Gümüőhânevi, *Câmi'u'l-mütân*, 2-3.

⁹⁵ Gümüőhânevi, *Levâmi'u'l-ukûl*, 30.

⁹⁶ Gümüőhânevi, *Câmi'u'l-usûl*, 48, vd.

⁹⁷ Gümüőhânevi, *Câmi'u'l-mütân*, 30.

vurgulamış ve sonraki Nakşibendiyye şeyh ve âlimleri de aynı hassasiyeti sürdürmüşlerdir. İmâm-ı Rabbânî'nin oğlu ve kendisinden sonraki halifesi Hâce Muhammed Mâ'sûm'un halifelerinden Murad Buhârî ve Mehmed Emin Tokadî'nin bu konuda önemli gayretleri olmuştur. Murad Buhârî, Nakşibendiyye yolunun tam manasıyla sahabe-i kiramın yolu olduğunu açıklamış ve sünnete sımsıkı tutunup bidatlerden kaçınmanın önemine vurgu yapmıştır. Mehmed Emin Tokadî ise "itikad her şeye esastır, temel olmayınca bina olmaz" diyerek tarikat ehli olmak için önce şeriat ehli olmak gerektiğini ifade etmiştir. Nakşî âlimlerinden biri olan Ebu Said Muhammed Hâdimî ise 73 fırka ilgili hadis-i şerife atıfta bulunmuştur. O, Fırka-i Nâciye'nin Resûlullah'ın sünneti ile cemâate yani sahâbe ve tâbiine ittiba eden Ehl-i sünnet ve'l-cemâat olduğunu kuvvetli bir şekilde belirtmiştir.

Osmanlılar, devletin yıkılmasına kadar İmâm-ı Rabbânî'nin görüşlerinin yanı sıra onun nesline karşı saygı ve hürmet göstermeye büyük ehemmiyet vermiş, İmâm-ı Rabbânî'nin neslinden gelen şeyhlere ve şahıslara yüklü miktarda maddi ve manevi destekte bulunmuştur. Osmanlı'nın bu desteği sayesinde İngiliz işgalinden sonra Hindistan'dan göç etmek zorunda olup da Hicaz'a gelen Nakşî/Müceddidî şeyhleri rahat faaliyet imkânı bulmuşlardır. İmâm-ı Rabbânî'nin Farsça olan *Mektûbât* isimli eserinin Arapçaya tercüme edilmesi için devletin hazinesinden para ödeyen Osmanlı, Hicaz'daki vakıfların bir kısmını da Nakşibendiyye/Müceddidiyye şeyhlere tahsis etmiştir.

Kaynakça

- Abdürreşid İbrahim. *20. Asrın Başlarında İslâm Dünyası Çin ve Hindistan'da İslâmiyet*. İstanbul: Yeni Asya Yayınları, 1987.
- Abidzâde Hüseyin Hüsameddîn. *Amasya Tarihi*. İstanbul: Hikmet Matbaa-ı İslâmiyyesi, 1330.
- Ahmed Hilmî. "Kayserili Şeyh Hacı Mehmed Said Efendi Nakşibendî", *Ceride-i Süfiyye*. No: 2 (3 Recep 1330) İstanbul: Necmü İstikbal Matbaası, 1330.
- Algar, Hamid. "Nakşibendiyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Ankara: TDV Yayınları, 2006.
- Algar, Hamid. "Hâlid el-Bağdâdî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Ankara: TDV Yayınları, 1997.
- Arpağuş, Hatice K. "Osmanlı Geleneksel İslâm'ının Temel Kaynakları: İlmihal ve Akâid Eserleri", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 14/28 (2016), 327-376.

- Âsitâne Tekkeleri*. İstanbul: Daru's-Saltanat-ı Seniyye Matbaası, 1256.
- Ayvansârâyî, Hüseyin Efendi. *Hadîkatü'l-cevâmi'*. İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1281.
- BOA, Osmanlı Arşivi. Ali Emiri I. Abdülhamid [AE. SABH. I]. No.7, Gömlek No. 620.
- BOA, Osmanlı Arşivi. Arşiv Evrakı Evkaf Vakfiyeler Evrakı [EV. VKF]. No. 01, Gömlek No. 14.
- BOA, Osmanlı Arşivi. Bâb-ı Âsafi Divân-ı Hümayun Kalemî [A.DVN]. No. 98, Gömlek No. 59.
- BOA, Osmanlı Arşivi. İrade Meclis-i Vala [İ.MVL]. No. 20633
- BOA, Osmanlı Arşivi. İrade Meclis-i Vala [İ.MVL]. No: 289, Gömlek No. 11524.
- BOA, Osmanlı Arşivi. Maarif Nezareti Mektubî Kalemî [MF. MKT]. No. 561, Gömlek No. 28.
- BOA, Osmanlı Arşivi. Meclis-i Vala [MVL]. No. 331, Gömlek No. 23; 294, 11915; Cevdet Evrakı [C.E]. No. 310, Gömlek No. 15785.
- BOA, Osmanlı Arşivi. Sadaret Mektubî Kalemî Meclis-i Vala [A.MKT. MVL]. No. 119, Gömlek No. 71.
- BOA, Osmanlı Arşivi. Sadaret Mektubî Kalemî Nezaret ve Devair Yazışmaları [A.MKT. NZD]. No. 415, Gömlek No. 61; A. No. 1004, Gömlek No. 075256.
- BOA, Osmanlı Arşivi. Sadaret Mektubî Kalemî Umum Vilayet [A. MKT. UM]. No. 408, Gömlek No. 001.
- BOA, Osmanlı Arşivi. Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evrakı [TS. MAE]. No. 697, Gömlek No. 55.
- Bandırmalızâde, Ahmed Münîb Üsküdârî. *Mecmûa-i Tekâyâ*. İstanbul: Âlem Matbaası, 1307.
- Buhârî, Salâhuddîn b. Mubârek. *Makamât-ı Muhammed Bahâüddîn Nakşibendî Kuddise sırruh (Enîsü't-tâlibîn ve uddetü's-sâlikîn)* trc. Süleyman İzzî Teşrifâtî (Dersââdet: Matbaa-i Bahriyye, 1328.
- Bursalı, Mehmed Tahir. *Osmanlı Müellifleri*. İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1333.
- Demirtaş, Hasan. "Nakşibendilik'in Anadolu'da Ortaya Çıkışının Belgesi: Şeyh Hâce İshak er-Rumî Vakfiyesi". *Vakıflar Dergisi* 50 (Aralık 2018), 23-45.
- Dervişzâde, Muhammed b. Zeynelâbidîn Ali el-Karamânî. *Tuhfetül-mülûk fî irşâdi ehli's-sülûk*. İstanbul: Dâru't-Tibâtü'l-Âmire, 1268.

- Durmuş, Ali. “Kadıızâde Mehmed Efendi’nin Bilinmeyen Risalesi Risâle-i Müdâfa’â Işığında Hayatı ve İlmî Kişiliği”. Tokat İlmîyat Dergisi 8/1 (Haziran 2020), 342-347.
- Fahreddin Ali b. Hüseyin el-Vâiz Safî. *Reşehât-ı Aynu’l-hayât*. trc. Muhammed Murad el-Kazânî. Beyrut: Dâru Sâdır, 1307.
- Fîrûzâbâdî, Muhammed Ebû’t-Tâhir. *Kâmûs Tercemesi*. trc. Âsım Efendi. İstanbul: Cemal Efendi Matbaası, 1305.
- Gümüşhânevî, Ahmed Ziyâeddin. *Câmi’u’l-mütûn*. İstanbul: Dâru’t-Tibâtü’l-Âmire, 1273.
- Gümüşhânevî, Ahmed Ziyâeddin. *Câmi’u’l-usûl*. İstanbul: y.y., 1276.
- Gümüşhânevî, Ahmed Ziyâeddin. *Levâmi’u’l-ukûl*. İstanbul: y.y., 1275.
- Gümüşoğlu, Hasan. *İnanç ve Jön Türk Temelinde Türk Modernizmi*. İstanbul: Kayıhan Yayınları, 2019.
- Gümüşoğlu, Hasan. *Müceddid-i elf-i sâni İmam-ı Rabbânî ve Ehl-i sünnet Davası*. İstanbul: Kayıhan Yayınları, 2021.
- Gümüşoğlu, Hasan. *Osmanlı’da Mezhep*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2020.
- Gümüşoğlu, Hasan. “Osmanlı Devleti’nin Ehl-i sünnet Anlayışında Nakşibendiliğin Yeri ve Önemi (XV. Ve XVI. Yüzyıllar)”. *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/2 (Güz, 2021) 1310-1332.
- Hâdimî, Ebû Saîd. *Şerhu’t-Tarikati’l-Muhammediye*. İstanbul: Matbaatu’l-Âmire, 1266.
- Haksever, Ahmet Cahid. “Osmanlı’nın Modernleşme Sürecinde Hâlidiler ve Diğer Müceddidler”. *Uluslararası Mevlânâ Halid-i Bağdâdî Sempozyumu Bildirileri*. Ankara: 2012.
- Halid-i Bağdâdî, *Buğyetü’l-vâcid fî Mektubâti’l-Mevlânâ Halid*, Dımaşk: Matbaatu’t-Terakkî, 1334.
- Hâlid-i Bağdâdî. *Risâle fî isbati’r-râbita*. İBB. AK. No: Yz. K0547.
- Hânî, Abdülmecid Muhammed. *el-Kevâkibü’d-Dürriyye*. Dımaşk: Dâru’l-Beyrûtî, 1996.
- Hocazâde Ahmed Hilmi. “Mevlânâ Ahmed Ziyâeddin Gümüşhânevî”. *Ceride-i Süfiyye*, nr. 8-24, İstanbul: Necmü İstikbal Matbaası, 1330.
- Hocazâde Ahmed Hilmi. *Hadikatu’l-evliyâ*. İstanbul: Bâbü’l-İstikbal Matbaası, 1318.
- Hüseyin Vassâf. *Sefîne-i Evliyâ*. nşr. Mehmet Akkuş-Ali Yılmaz. İstanbul: Kitapevi Yayınları, 2006.

- İmâm-ı Rabbânî, Ahmed Fâruk es-Serhendî. *Mektûbât* İstanbul: Fazilet Neşriyat, ts.
- Kadıızâde Mehmed Efendi. *Risâle-i Müdâfa'a*. nşr. Ali Durmuş. Tokat İlmîyat Dergisi 8/1 (Haziran 2020), 1-6.
- Kandehârî, M. Fazlullah Serhendî Fârukî. *Umdetü'l-Makâmât*. çev. Süleyman Kuku, İstanbul: Damra Yayınları, 2007.
- Kılıç, Rüya. "Osmanlı Devleti'nde Yönetim-Nakşibendi İlişkinine Farklı Bir Yaklaşım: Hâlidî Sürgünler". *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* 7/17 (2006), 103-119.
- Kişmî, M. Haşim. *Berekât İmâm-ı Rabbânî ve Yolundakiler*. çev. A. Fârûk Meyân. İstanbul: Berekât Yayınevi, 1976.
- Meclis-i Meşâyih Nizamnâmesi*. İstanbul: Evkâf-ı İslâmiyye Matbaası, 1337.
- Mehmed Nuri Şemseddîn. *Miftâhu'l-kulûb*. İstanbul: Matbaa-i Osmâniyye, 1330.
- Mehmed Tevfik. *Yâdigâr-ı Macaristan Asr-ı Abdülhamid Hân*. İstanbul: Mihrân Matbaası, 1294.
- Minzelevi, Muhammed Murat Kazanî er-Remzî. *Telfiku'l-ahbâr ve telkîhu'i-âsâr fî evkâi'i Kazan ve Bulgâr ve mülûki't-Tatâr*. Orenburg: y.y., 1908
- Minzelevî, Muhammed Murad el-Kazanî er-Remzî. *Zeylû Reşehât* (Ali b. Hüseyin el-Herevî'nin *Reşehât* isimli eserinin kenarında). Beyrut: Dâru Sâdır, 1307.
- Molla Câmî, Abdurrahman. *Tercüme-i Nefahâtü'l-üns*. trc. Lâmiî Çelebi. İstanbul: İstanbul: y.y., 1289.
- Muhammed Murâd. *Mektûbât*. OE-Yz-1336.
- Muhammed Murâd. *Silsiletü'z-zeheb*. İBB. AK. No: OE-Yz- 1336.
- Mustafa Sabri Efendi. *Mevkîfü'l-akl*. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1981.
- Mustafa Vahyî Efendi. *Tuhfetü's-sâlihîn ve Sübhatü'z-zâkirîn*. İstanbul: Matbaatü Osmân Efendi, 1284.
- Müstakimzâde Süleyman Sa'deddîn. *Tuhfe-i Hattâtîn*. nşr. Mahmud Kemal İnal. İstanbul: Devlet Matbaası, 1928.
- Müstekîmzâde Süleyman Efendi. *Fıkıh-ı Ekber Tercümesi*. İstanbul: İkdâm Matbaası, 1314.
- Nablûsî, Abdülgânî b. İsmâil. *el-Hakikat ve'l-mecâz fi'r-rihle ilâ bilâdi's-Şâm ve Mısr ve'l-Hicâz*. nşr. A. Abdülmecîd Herîdî. Kâhire: Merkezü Tahkiki't-Türâs, 1986.

- Nedvî, Hasan Ali. *el-İmâmu's-Serhendî*. Kuveyt: Dâru'l-Kalem, 1994.
- Öngören, Reşat. *Osmanlılar'da Tasavvuf*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2000.
- Râzî, Fahreddîn. *Mefâtihu'l-gayb (Tefsir-i kebir)*. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1891.
- Şeyh Ebû Saîd Sâib. *Hidâyetü't-tâlibîn*. trc. Veliyyüddinzâde Mehmed Hîfzî Efendi. İstanbul: Esad Efendi Matbaası, 1253.
- Şeyh Süleyman Efendi. *Lugat-ı Çağatay ve Türkî-i Osmânî*. İstanbul: Mihrân Matbaası, 1298.
- Şimşek, Halil İbrahim. "İmâm-ı Rabbânî Ahmed Sirhindî'nin XVIII. Yüzyıl Anadolu Toplumundaki Nakşibendîlere Tesiri". *Uluslararası İmâm-ı Rabbânî Sempozyumu Tebliğleri*. İstanbul: Aziz Mahmûd Hüdâyî Vakfı Yayınları, 2018.
- Şimşek, Halil İbrahim. "Anadolu Mücedidîlerine İlişkin Bazı Tarihi Bilgilerin Kullanışı Üzerine Bir Değerlendirme". *Gazi Üniv. Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2002/2, 213-227.
- Tabibzâde, Mehmed Şükrü. *İstanbul Hankahları Meşâyihî*. İBB. AK. No: Yz. K.0075.
- Tokadî, Mehmed Emin. *İrşâdü sâlikîn*. İBB. AK. No: BEL-Yz- K0557.
- Tokadî, Mehmed Emin. *Risâle-i Nakşibendiyye*. İBB. AK. No: BEL-Yz- K0469.
- Tosun, Necdet. *Bahâeddîn Nakşibend*. İstanbul: İnsan Yayınları, 2002.
- VGMA. Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi No. 582-2: 10/5.

Extended Summary

It is possible to see the effects of the Sufi order of Naqshbandiyya/Mujaddidiyyah in the Ottoman Empire from the first years of the Mujaddidiyyah. The Naqshbandiyya sheikhs accepted the principles of Ahl al-Sunnah from the first conditions of the sect, İmâm Rabbânî strongly emphasized these principles with the influence of the conditions of his own period, so the later Naqshbandiyya sheikhs and scholars maintained the same sensitivity. Naqshbandiyya order had a special place, although many sects and sheikhs had deep influences in the religious life of the Ottoman Empire, which continued this tradition.

The Naqshbandiyya sufism continued with the center of Mujaddidiyyah after Imām Rabbānī. He gained recognition as “Mujaddid-i alf-i thānī” (renewer of the second millennium) in the world of Islam. In this article, the importance of the Naqshbandiyya/Mujaddidiyyah on the basis sect in the Ottoman Empire has been examined. In order to show the contribution of the Mujaddidiyyah sheikhs and caliph to the formation of the Ottoman views in the context of sects first of all, Rabbānī’s views on the Ahl as-Sunnah are included in the article.

Imām Rabbānī was a Naqshbandiyya sheikh who never tolerated that thought and practices that do not comply with shariah gain legitimacy under the name of sufism. For this reason, his views on the Ahl al-Sunnah sect are briefly included in the article and he emphasized the importance of the principles put forward by the Ahl as-Sunnah scholars against Shiite propagation. In this article, respect show by the Ottoman Empire to the generation of Imam Rabbani was examined. By giving examples from of archive records to the financial and moral support of Ottoman Empire to the generation of Imām Rabbānī was tried to be shown the effect of this attitude on the understanding of sect was tried to be revealed.

The Mujaddidiyyah sheikhs and caliph to the formation of the Ottoman views in the context of sects first of all, Rabbānī’s views on the Ahl as-Sunnah sect are included in the article. Examples are given that the Naqshbandiyya/Mujaddidiyyah sheikhs in the Ottoman Empire accepted the principles of the Ahl al-Sunnah from the first conditions of the sect and constantly emphasized this issue. Many scholars and statesmen participated in the conversations of Muhammad Murād Bukhārī, who was the first caliph of the Mujaddidiyyah in the Ottoman Empire. The scholars who were members of the Mujaddidiyyah in the Ottoman Empire, Sheikh Mehmed Emin Tokādī, Ebū Sa’id Hādīmī, Mustafā Wahyī Efendi, Mavlānā Khālid al-Baghdādī and Ahmad Ḍiyā al-Dīn al-Gumushkhānawī came to the fore. Sheikh Mehmed Emin Tokādī, who received permission from Hajji Ahmad Yekdest Jurjānī, one of the caliphs of Muhammad Ma’sūm (k.s.), became one of the influential sheikhs of the Naqshbandiyya sect during his lifetime. The Maktubāt of Imām-i Rabbānī was translated into Turkish by his disciple Mustaqimzade

Sulaymân Sa'd al-Dîn Efendi. Sheikh Mehmed Emin Tokâdî, at the beginning of his work called *Irshād al-sālikîn*, pointed out that in order to become a person of sect, one must first be a person of sharia, by saying that "creed is fundamental to everything, there is no building without a foundation". Tokâdî said, "The most important and necessary thing for every Muslim, whether he is a scholar, a sage, a student and a devotee (disciple); He stated that "Ahl as-Sunnah and the community (ridwānullâhi ta'âlâ 'alaihim ajmaîn) are the creeds of the hazarât according to their creeds".

Ebû Sa'îd Hâdimî drew attention to the fact that as stated in the hadith, the Firqa-i Nâjiya (the surviving faction) consisted of the Sunnah of the messenger of Allah, companions and followers, and that it was the Ahl as-Sunnah and the community that adhered to the community. Abd al-Ghanî al-Nablusî, who is contemporaneous with Muhammed Hâdimî, who states that those who follow the Maturidiyya and Ash'ariyya are the same in terms of being a member of the Nâjiya, put the danger of a Muslim's opposition to the importance of being a member of the Ahl as-Sunnah and community sect, and to the Muslim majority. Mustafâ Wahyî Efendi pointed out that the disagreements between the four madhhab imams were on some issues regarding the furu, and stated that they were all from the seventy-three sects, the Firqa-i Nâjiya called Ahl al-Sunnah and Jamaa. He did not mix innovations with the creeds of the members of this madhhab and drew attention to the fact that the Messenger of Allah and his Companions were called Ahl as-Sunnah and the Jamaat because they were on the creed of the followers of the salaf sâlihîn.